

Қазіргі заманғы экономикадағы трансұлттық корпорациялар

Р.К. Андарова¹, А.Т. Марданова², К. Султанов³

¹Экономика және халықаралық бизнес кафедрасының профессоры, э.ғ.д.

²Экономика мамандығы бойынша докторанты

³«Әлемдік экономика» мамандығы бойынша 1 курс магистранты
ARK_ROZA@mail.ru

^{1,2,3}Карагандинский государственный университет имени Е.А.Букетова, г. Караганда

Түйіндеме. Мақалада қазіргі экономикадағы трансұлттық корпорациялардың орны, олардың пайда болу себептері мен артықшылықтары қарастырылған. Сонымен қатар трансұлттық корпорациялардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуші факторлар анықталған.

Кілт сөздер. Трансұлттық корпорация, ұлттық фирмалар, инвестиция, машина жасау, фармацевтика

Трансұлттық корпорация (ТҰК) – екі немесе одан да көп елдерде өз бөлімшелері бар, заңды нысан мен қызмет өрісінен тәуелсіз; келісілген саясатты жүргізуге және бір немесе одан да көп басқарушы орталық арқылы жалпы стратегияны жүзеге асыруға мүмкіндік беретін шешімдер қабылдау жүйесі шеңберінде әрекет ететін; жекелеген бірліктер меншік арқылы байланысты компания. [1, 7 Б.].

Трансұлттық корпорациялардың пайда болу себептері әртүрлі

- нарықтың жетілмегендігі;
- халықаралық сауданы дамыту жолында шектеулердің болуы;
- өндірушілердің күшті монополиялық күші;
- көлік шығындарын валюталық бақылау;
- салық заңнамасындағы айырмашылықтар.

ТҰК артықшылықтары:

- шетелдік нарықтарға қол жеткізу;
- өндіріс шығындарын төмендету;

Пайданы арттыру.

Осының барлығы трансұлттық корпорациялардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етеді және оларға дағдарыс кезеңдерін бастан өткізуге көмектеседі.

Сыртқы экономикалық экспансияның тиімділігі конъюнктуралық ауытқуларды жұмсарту құралы ретінде өте жоғары бағаланады және экономикалық тәуекелді төмендетудің таза ұлттық тәсілдерін қамтамасыз ететіннен артық болып саналады. Көптеген зерттеулер негізінде экономист-ғалымдар көптеген елдерде филиалдардың болуы компанияның ірі абсолюттік мөлшері, оның ел ішіндегі өндірісті бағдарламасының диверсификациялану дәрежесі сияқты маңызды факторларға караганда пайда алудың тұрақтылығына сенімді кепілдік береді деген қорытындыға келді. Корпорация өндіріс өлшемдері мен еркін маневр жасай алады, ол өндіріс көлемі аз болған кезде де пайда ала алады. Әр түрлі елдерде орналасқан өндірістік филиалдардың кең желісі трансұлттық корпорацияларға өндірісті барынша тиімді жүзеге асыруға болатын жерлерде ұлғайтуға және ол шығынды жерде шектеуге мүмкіндік береді. Халықаралық концернге кіретін және ауыр жағдайға түскен фирмалар шығынды өндірісті күрт қысқартуға қабілетті.

Ұлттық фирмалармен салыстырғанда трансұлттық корпорациялардың анағұрлым батыл іс-әрекеттері тұрақты шығындарды жабуға қолжеткізу, өздерінің таза ішкі бәсекелестерінен айырмашылығы, шығынды өндірісті сақтау жолымен ғана емес, басқа елдерде алынатын кірістер есебінен де мүмкіндігінен түсіндіріледі.

Трансұлттық корпорациялар әлемдік экономикалық жүйедегі айқындаушы фактор бола алады, өйткені жұмыс істеуінің кең амплитудасының арқасында – өндірістік процестерден инвестициялық, қаржы және сауда саясаты саласындағы операцияларға дейін – олар өндірістің халықаралық реттеу ішінің және тауарларды бөлуші рөлін атқарады. Ірі ТҰК - да өндірістің интернационалдануының жоғары дәрежедегі салдары олардың әлемдік тауар нарықтарында және әлемдік шаруашылықтың жетекші салаларында үстемдігін орнату болып табылады. Алыпсатарлық монополиялардың әлемдік нарықтағы шешуші рөлі олардың тек өндірісте және коммерциялық экспорттауда ғана емес, сонымен қатар патенттер мен лицензияларды саудада, техникалық қызметтерді ұсынуда, мердігерлік жұмыстарды жүзеге асыруда үстем жағдайға ие болуымен анықталады, өйткені олардың қолында

ғылыми-техникалық жетістіктер мен озық өндірістік тәжірибенің негізгі бөлігі шоғырланған [2, 23 б.].

Қазіргі экономикалық қатынастардың нысандары әртүрлі болады, бірақ ТҰК интегралдануын ескере отырып, әсіресе капиталды әкету, технологияларды беру және сыртқы сауда саласында артықшылыққа ие болады. Корпорацияның әлемдік өндірісіндегі жоғары үлес салмағының арқасында олардың еншілес компанияларымен және филиалдарымен әлемдік экономиканың неғұрлым серпінді секторын құрайды.

Қазіргі кезеңде бір тұтас меншіктің орасан зор әлеуетіне ие ТҰК абсолютті басқару билігін шоғырландыруға және корпорацияның ішінде де, оның еншілес бірлестіктерінде де өз стратегияларын іске асыру үшін тиімді жағдайларды талап етуге нақты мүмкіндігі бар. Нарық пен жаңа техника неғұрлым дамиды, ТҰК позициясы соғұрлым күшті. Жаңа өнімді өндіру қабілеті, оның технологиясы тым күрделі немесе патенттер мен қорғалған кезде әр түрлі мәмілелер жасау кезінде олардың Үкіметпен келіссөздерінде ТҰК нығайтады.

Трансұлттық корпорациялардың жекелеген мемлекеттердің экономикасына әсері кейде өте әсерлі. Бұл әсіресе дамушы мемлекеттерге қатысты. Әдетте, бұл елдерге ТҰК еңбекті көп қажет ететін, энергияны көп қажет ететін және материалды көп қажет ететін өндірістерді, сондай-ақ экологиялық қауіпті өндірістерді көшіреді.

Әлемдік шаруашылықтағы үстемдік бірнеше жүз ірі компаниялар-алыптар әлемдік өндіріс пен өткізудің негізгі пропорциялары осы компаниялардың экономикалық саясатының ықпалында болуына алып келеді. Мұндай әсер етудің маңызды құралы-әлемдік шаруашылықтың маңызды салаларының дамуын нақты айқындайтын бірнеше алыптар-фирмалар арасындағы күрделі қаржы салу саясатын келісу болып табылады.

Трансұлттық корпорациялардың қызметі олардың шыққан мемлекеттерінің мүдделері мен тығыз байланысты. Әдетте, жетекші трансұлттық компаниялардың шыққан елдерінің мақсаты айқын ұлттық-өзімшілдік бояуы бар, атап айтқанда: өзасаматтарының жоғары өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету және өз мемлекетінің әлемдік аренадағы қуаты мен беделін нығайту.

ТҰК қызметіне қабылдаушы мемлекет тарапынан бақылаудың болмауы немесе әлсіреуі осы ел үшін теріс салдарға әкеп соғады. Бұл шетелдік секторды ұлғайту жергілікті компанияларды сіңіру, жергілікті көздерден капиталды жұмылдыру есебінен жүзеге асырылады. Дамушы елдердің өткір проблемаларының бірі капиталдың кетуі, пайданы өнеркәсіптік дамыған елдерге аудару болып табылады, бұл ұлттық жинақ базасын айтарлықтай тарылтады, демек, қоғамдық ұдайы өндіріс.

Кез келген елдің инвестициялар тапшылығы, экономиканың алдыңғы қатарлы салаларының дамуын ынталандыру, бүкіл экономикаға серпін беру сияқты жағдайдан шығуға ұмтылысы дамушы елдер шетелдік капиталды белсенді тартуға итермелейді.

Осы мақсатта инвестициялық ахуал жетілдірілуде, қажетті инфрақұрылым құрылуда, шетелдік кәсіпкерлік капитал үшін ерекше жеңілдікті шарттары бар арнайы экономикалық аймақтар ұйымдастырылады.

Қазіргі заманғы әлемдік экономикада еңбектің жаңа халықаралық бөлінуін барынша көп дәрежеде трансұлттық корпорациялар (ТҰК) қалыптастырады.

Олар экономикалық және технологиялық жағынан тиімді өз өндірістерін сол жерге жылжытады.

ТҰК мен дамушы елдер арасындағы қатынастардың жақсаруы 80-ші жылдары басталды. Бұған көп жағдайда дамушы мемлекеттердің қуанышы тікелей шетелдік инвестиция туралы заңнаманы қайта қарауға ықпал етті.

Әлемде қазіргі уақытта 150 елде 180-ге жуық филиалы бар кемінде 40 мың ТҰК жұмыс істейді. XXI ғасырдың басында әлемдік шаруашылықта көшбасшылық АҚШ-қа тиесілі және әлемдік ІЖӨ-нің 61% тиесілі 500 ірі ТҰК үстемдігі орнады. Бұл 500 ірі ТҰК барлық шетелдік инвестициялардың кемінде 70% - ын бақылайды және жүзеге асырады:

Барлық электроника және химия өндірісінің 80% ;

- 95% фармацевтика;

- Машина жасау өнімінің 76%.

Қазіргі уақытта ТҰК – бұл жаһандық корпорациялар, бір ыңғай планетарлық стратегиямен, әлемдік өндірістегі және іске асырудағы негізгі ұстанымдармен.

Халықаралық инвесторлар үшін өздерінің капиталдарын салатын елдердің ашықтығы, тұрақтылығы мен болжамдылығы негізгі мәнге ие. Оларды ең алдымен мемлекеттің адалдығы мен беделі қызықтырады [1].

Өнеркәсіп салалары бойынша ірі ТҰК-ның таралуын қадағалау қызықты. Олардың көбі автомобиль жасау, электроника, Электр техникасы және мұнай өңдеу салаларында. Олар ас қорыту

және химия өнеркәсібі. Сондай-ақ, барлық ТҰК қызмет көрсету саласында мамандандырылатынын, ал экономиканың бастапқы салаларына олардың жалпы санының 3% - ы ғана тиетінін ескеру қажет. Мысал ретінде әлемдік автомобиль жасау, онда 10 ірі әлемдік ТҰК арасында өткізілген өнім көлемі бойынша бес автомобиль компаниясы бөлінеді:

1. Toyota Motor (Жапония).
2. General Motors (АҚШ).
3. Ford Motor (АҚШ).
4. Volkswagen (Германия).
5. Даймлер / Крайслер (Германия / АҚШ).

Мұндай жоғары монополияландыру автомобиль фирмаларының әлемдік нарықтағы аса қатты бәсекелестігіне себепші болды. Маркалар бойынша ең сатылатын автомобильдердің көрсеткіштері, 2014 ж.

Сату маркасы орны млн. теңге

- 1 Toyota (Жапония) 8,30
- 2 Volkswagen (Германия) 6,55
- 3 Форд (АҚШ) 5,86
- 4 Chevrolet (ақш) 4,79
- 5 Hyundai (Оңтүстіккорея) 4,75
- 6 Nissan (Жапония) 4,70
- 7 Honda (Жапония) 4,27
- 8 Kia (Оңтүстіккорея) 2,80
- 9 Renault (Франция) 2,05
- 10 Peugeot (Франция) 1,86
- 11 Mercedes (Германия) 1,80
- 12 Fiat (Италия) 1,80
- 13 BMW (Германия) 1,78
- 14 Audi (Германия) 1,73
- 15 Вулинг (Қытай) 1,65
- 16 Suzuki (Жапония) 1,65
- 17 Mazda (Жапония) 1,36
- 18 Citroen (Франция) 1,28
- 19 Марути (Үндістан, Жапония) 1,25
- 20 Чанань (Қытай) 1,15

Statistics статистикалық портал, Verband Derautomobilindustrie, Еуропалық автоөндірушілер қауымдастығы (АСЕА), Қытай автоөндірушілер қауымдастығы (СААМ) жәнет.б.

Осылайша, Трансұлттық компаниялар (ТҰК) – бұл өмір сүру көзі-елде тұрып, осы елден тыс жерлерде өз нарықтары бар компаниялар деп айтуға болады. Олар әлемдік нарықта жетекші орын алады және олардың тауарлары мен қызметтері тұтынушылар арасында кең сұранысқа ие.

Әдебиеттер тізімі

1. Васильев А.И. Эволюция сущностных основ ТНК // Проблемы и перспективы макрорегулирования в условиях открытой экономики: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2006. – Ч. 1. – 14 с.
2. Губайдуллина Ф. С. Крупные транснациональные корпорации на новых рынках // ЭКО. 2007. № 3. С. 20-33.
3. Садвокасова Фарида. Зачем Казахстану нужны транснациональные корпорации? 4 апреля 2016 г., Астана. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://bnews.kz>.
4. Ярошенко Елена Александровна. п. н. ЭКОНОМИКЕ // Роль и место транснациональных корпораций в современной: ПФ РГТЭУ, г. Пятигорск. <https://sibac.info/conf/econom/vi/35045>
5. Адельбаева А.К. // Транснациональные корпорации в мировом хозяйстве. Алмата 2016 г. <https://articlekz.com/article/19016>